

(NE)USPEHI PREBIVALSTVENE POLITIKE

POVZETEK

V prispevku sem želela opozoriti na omejenost teorij, ki upadanje rodnosti pripisujejo enemu ali manjšemu številu dejavnikov – po navadi ekonomskim ali biološkim dejavnikom – in na pomen kvalitativnih vidikov življenja za odločanje o starševstvu. Posebej sta izpostavljeni teorija o “medgeneracijskem pretakanju blaginje”, materialnih in nematerialnih dobrin ter teorija o “optimalni družini”, ki teži k vzpostavljanju ravnotežja med “stroški” za otroka in “koristmi” za starše, kar ima za posledico zniževanje velikosti “optimalne družine”. To je razlog, da se dvojice v sodobnem svetu odločajo za strategije nizke rodnosti.

Z dodajanjem socioloških razsežnosti se širi in pogloblja razprava o dejavnikih, ki vplivajo na upadanje rodnosti, in razkrivajo vzroki za nemoč in neučinkovitost pri uveljavljanju ukrepov prebivalstvene politike. Prebivalstveni “optimum” se v praksi določa glede na trenutni položaj in razporeditev politične moči, prebivalstveni ukrepi pa se udejanjajo prek drugih politik, kot npr. družinske, gospodarske, finančne, zdravstvene, socialne in izobraževalne politike, čeprav se njihovi cilji pogosto razhajajo. Prebivalstvena politika tudi ne more biti uspešna zato, ker praviloma zastopa kolektivistične nasproti individualnim in družinskim interesom. Tudi to je razlog, da je spreminjanje rodnostnega obnašanja večinoma posledica splošnega družbenega razvoja in ne prebivalstveno političnih ukrepov.

ABSTRACT

In the paper other than economic and biological determinants of fertility behaviour are discussed. The qualitative dimensions in the shaping of fertility decisions are given importance. Described is the “wealth flow theory” of material and non-material goods, and the theory of the “optimal family”, trying to maintain the balance between the “costs” of children and the “benefits” for the parents. In all modern societies wealth flows from parents to children, and material and non-material investments (time and energy) in children have grown to the extent that they destroy the balance between “costs” and “benefits” which results in the lowering of the “optimal” family size, and in turn influences the choice of low fertility strategies.

The discussion opens new perspectives in the study of factors influencing fertility decline, and points to the causes of inefficiency of population policy measures practised in European societies. The population "optimum" is often defined in accordance with the existing situation, and the distribution of political power. Population policy measures are implemented in the context of other policies such as, family, economic, financial, health, social and educational policies even though their goals are not necessarily the same. Another reason for the inefficiency of population policies is the fact that these policies represent collectivistic against individual and family interests. Experience shows that changes in fertility patterns are influenced by overall social changes more than by population measures.

Teorija o "medgeneracijskem pretakanju blaginje" in spreminjanje rodnostnih vzorcev

Probleme človeške reprodukcije in njenega usmerjanja različne znanstvene discipline obravnavajo z različnih, za svojo stroko specifičnih vidikov. Discipline, katerih predmet opazovanja so makrodružbene strukture, dajejo več poudarka globalnim razvojnim trendom. Demografi, ki so se začeli med prvimi ukvarjati s prebivalstvenimi problemi, ostajajo na ravni agregatnih podatkov. Njihov predmet opazovanja so velike kategorije ljudi in njihove analize nam kažejo, kakšne so smeri razvoja prebivalstva v določeni regiji, državi ali svetu. Demografi sklepajo o razvoju in rasti prebivalstva, po navadi v odvisnosti od smeri in hitrosti gospodarskega razvoja, manj jih zanimajo neekonomski razlogi za takšen razvoj. Ker ostajajo njihove analize na agregatni ravni, je tudi razumljivo, da v svojih analizah ne morejo upoštevati individualnih razlik znotraj agregatnih skupin, kot to počne sociologija.

Demografi so skupaj z ekonomisti prvi opozorili na hitro rast prebivalstva, ki v nekaterih delih sveta že desetletja ogroža udejanjanje ekonomskih in socialnih razvojnih ciljev, kar je v teh državah privedlo do populacijsko političnih, neredko celo represivnih ukrepov. Oblikovala so se različna stališča do tega, kako vplivati na pare, da bi imeli manj otrok. Žal pa uresničevanje teh politik kljub velikim stroškom in prizadevanjem ne daje zelenih rezultatov. Za to je več razlogov, med njimi tudi nekatere zelo poenostavljene predpostavke o oblikovanju prokreacijskega obnašanja, ki pogosto vodijo k prenašljenim in napačnim sklepom. Analiza prokreativnega obnašanja je težavna, ker se vzorci oblikujejo v zapletenih situacijah, ki jih ni možno razložiti samo na podlagi demografskih in ekonomskih podatkov. Stopnja nacionalne rodnosti je konec koncev odvisna od zapletenega procesa individualnega odločanja pod vplivom cele vrste dejavnikov (ekonomskih, političnih, kulturnih in individualno psiholoških). Dogaja se v primarnih odnosih, v interakciji med pari, med družinskimi člani in neposrednim okoljem. Naloga sociologa je, da pokaže, kateri so tisti dejavniki, ki ustvarjajo razlike v motivaciji za starševstvo ali proti njemu.

Medtem ko je hitro naraščanje prebivalstva v državah v razvoju že zgodaj postalo predmet znanstvenega raziskovanja, je minilo komaj nekaj desetletij, odkar so začeli opozarjati na prebivalstvene probleme v industrijsko razvitem svetu. Tudi v Sloveniji smo se ozrli na našo domačo situacijo in opozarjali, da spada naša majhna Slovenija z manj kot dvema milijonoma ljudi med tiste evropske države, kjer utegne človeški dejavnik že v najkrajšem času ogroziti gospodarsko rast.

Kljub temu da razpravljamo o prebivalstveni problematiki že več kot dve desetletji, pa še vedno nimamo izdelanih stališč, ki bi usmerjala konkretne akcije v prizadevanju za reševanje neželenih pojavov. Če posameznik ali skupina izrazi mnenje – kot se to pogosto dogaja – da bi bilo treba pospešiti rojstva, vsem odraslim državljanom zagotoviti delo in takšne življenjske razmere, da bi si lahko ustvarili družino, to še zdaleč ni politika, pač pa kaže na potrebo po učinkoviti politiki, za katero so dane smernice že v prejšnji in 1991. leta tudi v novi ustavi samostojne države. Svobodno odločanje o rojstvu otrok je ustavna pravica. V 55. členu Ustave Republike Slovenije je zapisano: “Odločanje o rojstvih svojih otrok je svobodno. Država zagotavlja možnosti za uresničevanje te svoboščine in ustvarja razmere, ki omogočajo staršem, da se odločajo za rojstva svojih otrok.”

Danes se večina strokovnjakov strinja, da se je prehod od visoke k nizki rodnosti v Evropi odvijal v zelo različnih družbenoekonomskih, institucionalnih, kulturnih in demografskih razmerah. Vsi pa ugotavljajo, da vendarle je neka splošna razlaga za upadanje rojstev. Menijo, da se je v določenem trenutku evropske zgodovine začel verižni proces, tako da so spremembe v reprodukcijskih vzorcih imele za posledico (ali so bile vzrok za) druge družbene in individualne spremembe, ki so postale temelj, na katerem se je gradil nov vrednostni sistem; ta pa je postal odločilen za upadanje rodnosti.

Zgolj gospodarske, družbene, politične ali individualne družinske spremembe same po sebi ne morejo biti vzrok za upadanje rodnosti. Upadanje rojstev je sestavina, je neločljivi del celotnega modernizacijskega procesa, je odziv ljudi na spremenjene življenjske razmere in dejavnik pri njihovem spreminjanju. In prav ta zapletenost, odvisnost, večslojnost pojava je tudi vzrok, da ostajajo poskusi vplivanja na rodnostno obnašanje (pa naj gre za visoko ali za nizko rodnost) brez zelenega učinka, saj se ne dotikajo bistvenih vidikov tega procesa.

Na podlagi našega vedenja lahko sklepamo, da je v industrijsko razvitih družbah prišlo do preobrata v “medgeneracijskem pretakanju blaginje”¹ in s tem do rušenja ravnotežja med “koristmi” in “stroški” za otroka. Edino s strategijo nizke rodnosti lahko družina dandanes doseže svojo “optimalno” velikost in se tako prilagaja svojim zahtevam in možnostim.² Strategija visoke rodnosti je uporabna in možna v družbeni organizaciji, ki je zgrajena na maskulitetnem in senioritetnem modelu in je ekonomsko racionalna. Blaginja se steka od mlade k starejši generaciji in ne nasprotno, kot se to dogaja v sodobnih družbah. Strategija visoke rodnosti pa preneha biti racionalna, brž ko morajo starejše generacije vlagati v mlajše več, kot dobijo v zameno. Po I. C. Caldwellu (1982) se resnični prelom v rodnostnem obnašanju zgodi šele, ko starejše generacije ne morejo več nadzorovati umeščenja mlajše generacije na trg delovne sile in ko se z uvedbo kapitalističnega načina proizvodnje ukine tradicionalni monopol starejših moških v

kontroli produkcije in reprodukcije. To ima za posledico spremembe v ekonomskih odnosih znotraj družine, kar povzroča preobrat v "medgeneracijskem pretakanju blaginje", zato postanejo strategije visoke rodnosti neracionalne.

Napačno pa bi bilo, če bi teorijo o "medgeneracijskem pretakanju blaginje" omejili samo na njene ekonomske razsežnosti. Spremembe v proizvodnih odnosih so le eden in še zdaleč ne edini in glavni pogoj za preobrat v pretoku blaginje. Ključ za razumevanje sprememb v rodnostnem obnašanju niso ekonomski, marveč neekonomski dejavniki, nerazumevanje in neupoštevanje le-teh pa vzrok za nemoč in neučinkovitost populacijsko političnih ukrepov.

Preobrat v pretakanju blaginje se dogaja v čisto določenih proizvodnih odnosih, ko se ekonomija nuklearne družine dokončno osamosvoji od sorodniških mrež, to pa je nadalje povezano s spremembami v čustvenem ravnotežju družine. To, kar I. C. Caldwell imenuje "čustvena nuklearizacija", je rezultat mnogih procesov, ki v svojih posledicah konvergirajo v družini. Ločitev družinskega jedra ter njegova čustvena in ekonomska osamosvojitev; naraščajoči "čustveni individualizem" in zavest, da je družina predvsem čustvena skupnost, ki jo je treba varovati pred zunanji vsiljivci (E. Shorter, 1975: 227); "romantična revolucija", ki je poudarila čustvene in enakostne vidike partnerskih in družinskih odnosov in s tem porušila temelje tradicionalne patriarhalnosti; "odkritje materinstva" in materinske ljubezni ter spremenjen pomen starševstva, "... tista resnična revolucija čustev...", ki jo po Ph. Ariesu (Ph. Aries, 1980: 645) imenujemo "odkritje otroštva", so oblikovali odnose, v katerih se je vsa čustvenost osredotočila na družino in otroka. Psihološko in materialno vlaganje v otroka je postalo imperativno. Temeljna naloga staršev je postala socializacija otroka in njegovo umeščanje v družbeno strukturo (soziale Placierung). Otrokov uspeh je postal cilj, pomoč pri doseganju tega cilja pa dolžnost staršev, ki temu cilju prilagajajo svoje življenjske strategije.

Nikoli v preteklosti se starši niso toliko ukvarjali s svojimi otroki kot danes. Razvoj stroke, še zlasti pedagogike, psihologije in medicine, je staršem postavil visoka merila za nego, vzgojo in izobraževanje njihovih otrok. Vse to pa zahteva vlaganja ne le denarja, ampak predvsem fizične in psihične energije. Vendar so to omejene količine, ki jih ni mogoče po volji raztezati, povečevati njihovega obsega, zato je z njimi treba ravnati skrajno racionalno, kar naravnost "vsiljuje" strategije nizke rodnosti. "Ljudje določijo število otrok, ki jih želijo imeti tako, da primerjajo zadovoljstva in koristi, ki jih dobijo od dodatnega otroka z denarnimi in psihološkimi stroški za tega otroka" (I. Malačič, 1985: 103). Za zdaj nimamo instrumentov, s katerimi bi lahko zanesljivo merili nematerialne "stroške" (porabo časa in energije) za otroka, ki še zlasti bremenijo matere. Lahko pa ugotovimo – in zato imamo empirične podatke – da ti stroški še vedno naraščajo in če presegajo zmogljivost ter pripravljenost obeh staršev, da plačata takšno ceno. Posledica tega je zmanjševanje števila otrok.

Koristi, ki jih imajo dandanes starši od svojih otrok, so pretežno socialne in čustvene narave. Ko smo ženske spraševali, zakaj si želijo otroka ali še enega otroka, so odgovarjale, da si ga želijo, ker je ljubezen med materjo in otrokom najpopolnejša in da v življenju ne bodo osamljene (K. Boh, 1975). To pa so potrebe, ki jih starši dandanes lahko zadovoljijo s samo enim otrokom še posebno, če lahko z veliko verjetnostjo

računajo, da jih bo otrok preživel, za kar je bilo v preteklosti bolj malo upanja. Današnji starši v industrijsko razvitih delih sveta nimajo prav nobene motivacije za to, da bi imeli več otrok. Imajo pa več razlogov za to, da jih imajo čim manj. Poleg tega jim sodobna znanost in tehnologija omogočata, da imajo prav toliko otrok, kolikor si jih želijo in kadar si jih želijo. Če pa menijo, da razmere niso ustrezne za rojevanje, lahko z rojstvom odlašajo ali se otroku odpovejo.

Politike omejevanja rojstev

Politike omejevanja rojstev, čeprav so bile v preteklosti bolj redke, zasledimo že v primitivnih družbah. Že pred našim štetjem so nekatere kulture gojile normo majhne družine. Pravijo, da so Tračani jokali, če se je rodil otrok, in se veselili njegove smrti. Poznamo primere, ko so veljala pravila o tem, koliko otrok lahko preživlja družina, in če se je rodilo več otrok, kot je bilo načrtovano, so jih izpostavljali nevarnostim ali jih kako drugače usmrtili. Posebno ogrožene so bile deklice. V starih kitajskih filozofskih šolah že zasledimo razprave o tem, kolikšno naj bi bilo optimalno prebivalstvo za potrebe kmetijskega gospodarstva in kako naj bi oblast vplivala na enakomernejšo razdelitev ljudi glede na obdelovalno zemljo. Medtem ko je Šparta spodbujala k rojevanju več otrok, ker so pač potrebovali vojake, sta se Platon in Aristotel zavzemala za omejevanje prebivalstva iz strahu, da bi se utegnila grška mesta preveč povečati, in navrgla vprašanje o "optimalni" velikosti prebivalstva. Pri tem se nista omejila samo na ekonomska merila določanja optimuma. Menila sta, da mora biti prebivalstvo zadosti veliko, da lahko zagotovi gospodarsko samozadostnost in je sposobno za obrambo, pa vendar ne preštevilno za demokratično vladavino.

Novelše omejevalne prebivalstvene politike so utemeljene na Malthusovi teoriji, po kateri je rast prebivalstva omejena z možnostmi za preživetje. Malthus (1960) je trdil, da raste prebivalstvo v svetu hitreje, kot se večajo njegove možnosti življenja, zato pride do prenaseljenosti, ki je po njegovem mnenju vzrok za siromaštvo. Po Malthusu lahko le osveščeno prebivalstvo, sposobno racionalnih odločitev, prostovoljno sprejme omejitve in edina za Malthusa sprejemljiva omejevalna metoda je odlaganje porok. Spolna vzdržnost je po Malthusu edino uspešno in človeka vredno sredstvo prebivalstvene politike. V Malthusovem jeziku se takšen način nadzora rojstev imenuje "check through moral restraint" (nadzor z moralno vzdržnostjo).

Najhuji nasprotniki Malthusovih idej so bili socialisti in še posebno K. Marx. Žolčno so nasprotovali Malthusovim poskusom, da bi hude socialne in ekonomske probleme delavskega razreda pojasnjevali s prenaseljenostjo in jih reševali z omejevanjem sklepanja zakonskih zvez in omejevanjem rojstev. Socialistična gibanja po Marxu pa vse tja do oktobrske revolucije niso imela enotnih stališč do prebivalstvenih problemov in načinov za njihovo reševanje. Izhajali so iz trenutnih situacij in neposrednih političnih ciljev. Iz opozicije do vladne politike so se nekateri zavzemali za nadzor in omejevanje rojstev in E. Bernstein je pozval na "štrajk rojstev", da bi s tem kapitalizmu odvzel delovno silo ter zmanjšal moč vladajočih struktur. Nasprotno sta se Roza Luxemburg

in Klara Zetkin odločno upirali omejevanju rojstev, misleč, da je moč delavskega razreda v njegovi številčnosti, ki je odločilna za njegovo končno zmago.

Omejevalne politike, ki imajo za cilj omejevanje prehitre rasti prebivalstva, so se v večjem obsegu razvile šele po koncu 2. svetovne vojne, ko je v nekaterih delih sveta zaradi nenadnega upadanja smrtnosti ob še zmeraj visoki rodnosti prišlo do pravih demografskih eksplozij. Razvilo se je novo malthusovsko gibanje, ki se v duhu njegovih teorij zavzema za omejevanje rojstev, vendar tokrat ne več s spolno vzdržnostjo, ampak z uvajanjem različnih kontracepcijskih metod in tehnik.

Ekspanzionistične (pronatalistične) prebivalstvene politike

Medtem ko so omejevalne politike rojstva omejevale, so iz potreb, ki so jih narekovali bodisi politični bodisi ekonomski ali socialni cilji, različne družbe uvajale politike, ki so bile v odnosu do velikosti in rasti prebivalstva ekspanzionistične. Ekspanzionistične politike se zavzemajo za hitrejšo rast prebivalstva s spodbujanjem rodnosti. Ekspanzionistična naravnost je svoj vrhunec bržkone dosegla v nacionalsocialistični Nemčiji v tridesetih letih in v boljševisistični pooktobrski Sovjetski zvezi. Pospešena pronatalistična propaganda, pomoč družinam v obliki dodatkov, nagrajevanje in čaščenje materinstva, prepoved vseh kontracepcijskih metod, prepoved načrtovanja rojstev, aktiviranje evgeničnega zakona so izražali hotenje nacistov po večjem in genetsko čistem prebivalstvu. Nasprotno so se v Sovjetski zvezi (kot še marsikaterem drugem totalitarnem režimu) najprej odvrnili od družine in jo hoteli nadomestiti z alternativnimi institucijami.

Posledice takšne politike so bile katastrofalne. Rodnost je izrazito upadla in število splavov je naraščalo. Vedno več je bilo zapuščenih in vzgojno zanemarjenih otrok, povečala se je mladinska delinkventnost. Kot odgovor na takšno stanje se je v tridesetih letih zgodil korenit preobrat v družinski politiki tedanje ZSSR. Do tedaj prezirana meščanska ljubezen in srečna družina sta postali glavna vsebina in cilj nove politike, družinsko zakonodajo pa so zaostri do te mere, da se skoraj ni bilo mogoče razvezati. Matere z več otroki so dobivale odlikovanja, tiste z deset in več otroki pa so slavili za junakinje Sovjetske zveze. V populističnem duhu 17. in 18. stoletja je Nikita Hruščov 1955. leta nagovoril sovjetske državljane z besedami: "... Naša dežela bo toliko bolj močna, kolikor bo imela več državljanov. Buržoazne ideologije so sprejele teorijo o prenaseljenosti in se sprašujejo, kako bi omejile rojstva in zmanjšale rast prebivalstva. Pri nas, tovariši, se problem kaže v drugačni luči. Če bomo k 200 milijonom, kolikor nas je, dodali še 200 milijonov, bo še vedno premalo. Če bo vsaka družina imela le dva otroka, se naše prebivalstvo ne bo povečalo, marveč se bo še zmanjšalo ... zato je potrebno, da bo imela vsaka družina vsaj tri otroke ... ."

V številu je moč, je bil od nekdanj argument, s katerim so politike in politiki krepili svoje težnje po čim večjem človeškem potencialu, kar je vladajočim strukturam zagotavljalo moč in nadzor ne le nad svojimi, marveč tudi tujimi ozemlji. Politike pospeševanja rasti prebivalstva s ciljem povečati bogastvo in moč vladarja, kralja ter kasneje države, naroda so vztrajale dolga stoletja in do določene mere še vedno

uravnavajo tok političnih in prebivalstvenopolitičnih akcij. Iz novejše zgodovine je znan primer kanadskih nacionalistov francoskega rodu, ki so katoliško doktrino o družini spretno izkoristili za doseganje svojih partikularnih interesov. Z gibanjem "la revanche des berceaux" (maščevanje zibelk) so propagirali večjo rodnost v svoji nacionalni skupnosti, da bi tako okrepili francoski živelj v Kanadi in pomnožili število svojih volivcev. Podobno se je dogajalo na Nizozemskem, ko so se katoliki z večjo rodnostjo in s tem hitrejšo rastjo svojega prebivalstva bojevali za politično osamosvojitve nasproti kalvinistični prevladi (F. Van Heek, 1954). Podobno se je dogajalo v nekaterih delih nekdanje Jugoslavije z albanskim in muslimanskim prebivalstvom.

Razen političnih in militarističnih ciljev pa lahko večjo rast prebivalstva narekujejo tudi gospodarski in razvojni cilji. Izjemno nizka rast prebivalstva, ki ne dosega stopnje rodnosti, potrebne za enostavno reprodukcijo, je v celotnem evropskem prostoru sprožila pobude za oblikovanje političnih stališč in uresničevanje programov in akcij za pospeševanje rodnosti.

Določitev prebivalstvenega optimuma

Enako kot v vseh drugih politikah je treba tudi v prebivalstveni politiki najprej določiti, kakšni so njeni cilji in katere strategije so potrebne za doseg te ciljev. Cilj prebivalstvene politike je doseči optimum v rasti, sestavi in gibanju prebivalstva. Toda prva težava je, da je optimum težko določljiv. Vprašanje namreč je, kako določiti, kdaj je ljudi premalo in kdaj jih je preveč, kdaj prebivalstvo prehitro raste, stagnira, številčno preveč upada, saj zahteva udejanjanje ciljev različnih nacionalnih politik (ekonomske, zaposlitvene, ekološke, družinske itn.) različne velikosti prebivalstva. Očitno je, da obstaja neka logika, ki v čisto določeni fazi razvoja ekonomskih in socialnih odnosov opredeljuje stališča do problemov prebivalstva in določa, kaj je v nekem prostoru in času "optimalno prebivalstvo", kakšna naj bi bila politika reševanja problemov prehitre ali prepočasne rasti, ugotoviti, ali se prebivalstveni parametri približujejo zelenim vrednostim ali nasprotno od njih odstopajo. To je pač odvisno od zastavljenih ciljev in meril za njihovo vrednotenje.

Za vrednotenje prebivalstvene politike je treba vedeti, da prebivalstvena politika ni bila nikoli cilj sama po sebi (R. L. Clinton et al., 1972), marveč je bila vedno le del celotne politike načrtovanja v določenem sistemu ekonomskih in socialnih odnosov. Šele na podlagi podatkov in poznavanja zgodovinskega razvoja prebivalstvenih procesov je močno sklepati o tem, kakšna je bila prebivalstvena politika v nekem zgodovinskem obdobju in zakaj se je spreminjalo rodnostno obnašanje ljudi.

Za določanje prebivalstvenega "optimuma" nimamo nobenih zanesljivih meril. O tem, kolikšen je prebivalstveni "optimum", odločajo prevladujoči interesi in razporeditev politične moči. Samo v skrajnih primerih lahko rečemo, da je prebivalstvo preveliko, ali da prehitro raste (kot se dogaja v državah v razvoju) ali da je ljudi premalo in je rast prepočasna (kadar pride do depopulacije določenih regij).

Težave pa niso samo pri določanju "optimuma", ampak tudi pri razlagi rezultatov dolgoročnih demografskih projekcij. To je samo še dodaten razlog, da prihaja do navzkrižnih mnenj in vrednotenj prebivalstvenih parametrov, ki se potem bolj ali manj poljubno izkoriščajo za udejanjanje različnih ciljev.

Strah pred depopulacijo in staranjem prebivalstva se pojavlja v valovih in sproža preplah ter naravnost kataklizmične napovedi. Tako se je v dvajsetih letih tega stoletja nenadoma pojavilo prepričanje, da zahodni polobli grozi prenaseljenost in s tem v zvezi skrajno poenostavljene različice malthusovskega razmišljanja. Samo deset let kasneje v tridesetih letih pa je zahodno Evropo zajel nov val, vendar tokrat to ni bil strah pred prenaseljenostjo, marveč strah pred staranjem prebivalstva (iz tega obdobja so znani pronatalistični ukrepi v Franciji). Seveda so bile družbenoekonomske razmere v dvajsetih in tridesetih letih v Evropi zelo različne. Medtem ko so bila dvajseta leta v znamenju relativne blaginje, je prebivalstvo v tridesetih letih pestila ena največjih gospodarskih kriz v zgodovini, povezana z množično brezposelnostjo. Bile so tudi razlike v demografskih kazalcih, vendar še zdaleč ne tolikšne, da bi opravičevale bodisi "malthusovsko" bodisi "protimalthusovsko" fobijo. Argumenti niso izhajali iz racionalnih spoznanj, kar potrjuje dejstvo, da so brezposelnost v dvajsetih letih pripisali prehitri, eno desetletje kasneje pa prepočasni rasti prebivalstva, in to celo isti znanstveniki, med njimi John Maynard Keynes. In dandanes, ko nas je spet zajel val strahu zaradi vztrajnega upadanja rojstev, spet iščemo odgovore na večno ista vprašanja.

In končno, tudi če bi imeli instrumente za merjenje prebivalstvenega "optimuma" in zanesljive demografske analize, nam to ne bi veliko pomagalo pri prizadevanjih za usmerjanje in preusmerjanje rodnostnih trendov. Kot je bilo že povedano, je namreč rodnost odvisna od cele vrste materialnih, kulturnih in socialnih dejavnikov, ki jih je težko zaobseči z analizo, še teže pa je nanje vplivati in jih spreminjati.

Divergentni cilji prebivalstvene in družinske politike

Prebivalstvena politika se udejanja samo v odnosu med politikami in prek drugih politik, ki posredno ali neposredno vplivajo na razvoj prebivalstva. Med temi politikami je na prvem mestu družinska politika, še posebno ko gre za spreminjanje rodnostnih vzorcev. Družinska politika je v svojem bistvu socialna politika, ta pa je spet povezana s finančno, gospodarsko, zdravstveno in socialno politiko, da naštejemo le nekatere. Kljub ozki povezanosti pa cilji prebivalstvene politike niso nujno tudi cilji drugih, med njimi družinske politike, in ukrepi praviloma niso namenjeni omejevanju ali spodbujanju rojstev. Ekonomski ukrepi, razvijanje izobraževalnih možnosti, skrb za zdravstveno in otroško varstvo, gospodinjiski servisi, varstvo materinstva, zaposlovanje in varstvo pri delu, gotovo sodijo h glavnim ukrepom družinske in nasploh socialne politike in so namenjeni izboljšanju kakovosti življenja družin in otrok, ne moremo pa z njimi vplivati na željo staršev, da bi imeli več (ali manj) otrok; tudi zato ne, ker ti ukrepi ne spreminjajo motivacijske strukture za starševstvo.

Prebivalstvene politike torej ne gre podrediti družinski ali kateri koli drugi politiki, enako kot družinske politike ne moremo podrediti prebivalstvenim ciljem. Čeprav prebivalstvena politika praviloma deluje prek ukrepov družinske politike, prebivalstvena in družinska politika nista enaki. Z enakimi ali celo istimi ukrepi udejanjata drugačne cilje, ki se pogosto celo razhajajo. Cilji in metode prebivalstvene politike, ki predvsem varuje kolektivistične (nacionalne) cilje, ne delujejo vedno v korist otroka in družine in ne ščitijo njunih individualnih interesov, ki so s kolektivnimi cilji prebivalstvene politike pogosto navzkriž.

Obe politiki sta nujni sestavini načrtovanja družbenega razvoja, ki mora zagotoviti normalno in nenehno reprodukcijo, vendar ne na način, ki bi ogrožal posamične družinske interese. Prav zato ker so ti interesi pogosto neusklajeni, prebivalstveni ukrepi nimajo zelenih posledic. Empirična analiza ni potrdila njihove učinkovitosti, pa naj je šlo za omejevanje ali spodbujanje rojstev. Spremembe, če nastopijo, so pogosto le kratkoročne in so posledica obsežnih političnih in kulturnih sprememb, ne pa načrtovanih prizadevanj za spreminjanje rodnosti.

Pripis: V prispevku so zgoščeno obravnavani teoretična spoznanja in empirične izkušnje, ki smo si jih na ISU pridobili že v sedemdesetih in osemdesetih letih, to je takrat, ko je bil koeficient reprodukcije v Sloveniji nekoliko nad 1, kar je še zagotavljalo enostavno reprodukcijo prebivalstva. Vendar smo že takrat opozorili, da kažejo rodnostni vzorci v Sloveniji enaka znamenja upadanja rodnosti, kot so značilna za druge evropske države. Manjša nihanja v krivulji rodnosti smo opazili že v preteklosti, toda to so bili le manjši premiki, ki niso bistveno spreminjali demografske slike prebivalstva. V zadnjih dveh desetletjih pa so se razmere temeljito spremenile in pokazalo se je, da so bila naša predvidevanja pravilna. Na podlagi dosedanjih spoznanj lahko sklepamo, da je tudi v Sloveniji prišlo do preobrata v "medgeneracijskem pretoku blaginje" in do rušenja ravnotežja med "koristmi" in "stroški" za otroka. Sedanje razmere niso v korist otroka in "stroški" so prerastli zmogljivost staršev. Samo s strategijo nizke rodnosti lahko slovenska družina doseže zeleno "optimalno" velikost.

Preveč enostavno bi bilo, če bi današnje strategije rodnosti opredelili samo kot odgovor slovenske družine na trenutno stanje. Današnje razmere in brezupnost zares ne spodbujajo k rojevanju otrok, toda ob upoštevanju svetovnih trendov je bilo sedanje upadanje rojstev pričakovano in ni samo posledica ekonomskega položaja družin, pač pa vseh tistih modernizacijskih procesov v družini in družbi, ki so pri nas in drugje v svetu pripeljali do sprememb v reproduktivnem obnašanju prebivalstva.

Značilno za današnje prebivalstvene politike je njihova usmerjenost k dviganju življenjskega standarda posameznikov in družin, ne pa tudi k izboljšanju nematerialnih možnosti življenja. Zastavljene cilje poskušajo doseči s podružbljanjem družinskih funkcij, kar v konkretnem primeru pomeni: več materialne pomoči družini, varstvo matere in otroka, varstvo matere pri delu, porodniški dopust, reševanje stanovanjskega problema, izboljšanje zdravstvenih storitev, uvajanje otroškega varstva itn. Skratka, s spodbujanjem institucij družbe blaginje želijo vplivati na odločanje o rojstvih, kar pa je močno sporno. Družba blaginje in njene institucije doživljajo kritike, pa ne le zato ker

ukrepi nimajo večjega vpliva na rodnost, marveč v prvi vrsti, ker ne morejo zadovoljivo izpolniti niti svojih temeljnih nalog pri zadovoljevanju človekovih potreb. Še posebej to velja v do skrajnosti omejenih materialnih možnosti življenja.

V sedanjih razmerah je nerealno pričakovati, da bi se problemi rodnosti lahko reševali po starih ustaljenih obrazcih. Pozivi parom, naj se vendarle odločijo za več otrok, so neučinkoviti, prisilni ukrepi (prepoved splava, omejevanje kontracepcijskih sredstev ipd.) so nesprejemljivi, nova in večja vlaganja v materialni standard pa niso verjetna, kakor tudi ni verjetno, da bi s takšnimi ukrepi – tudi če bi jih udejanili – spet vzpostavili ravnotežje in premaknili mejo “optimalnosti” družine na višjo raven. To pa še zdaleč ne pomeni, da bi si smeli privoščiti varčevanje na tem, za ljudi pomembnem in skrajno občutljivem področju. Ne gre za rodnost (čeprav tudi tega vidika ne smemo zanemariti), pomoč našim družinam je nujna za njihovo preživetje. Dobrih 35 % slovenskih gospodinjstev s svojimi dohodki ne more kriti življenjskih stroškov (M. Hanžek, 1998: 62). S številom otrok pa revščina še narašča. In navsezadnje, “optimalnega” prebivalstva naj ne bi opredeljevali samo z njegovo številčnostjo, pomembna je predvsem kvaliteta ljudi in njihovo življenje. Zato tudi prebivalstvene politike ne bi smeli razumeti samo kot prizadevanje za povečanje prebivalstva, marveč in predvsem kot del skrbi za kvaliteto življenje, za dviganje ravni zadovoljevanja eksistenčnih in eksistencialnih potreb ljudi.

Deli teksta so bili objavljeni v “Družboslovne razprave” 3/1985.

OPOMBE

1. Medgeneracijsko pretakanje blaginje: Uporaba koncepta družinske strategije v analizi reproduktivnih vzorcev obnašanja odpira nove možnosti za raziskovanje in povezovanje dejavnikov na makro (družbeni) in mikro (individualni in družinski) ravni. Med poskusi takšne teoretične posplošitve zasluži posebno pozornost Caldwellova (1982) teorija o “medgeneracijskem pretakanju blaginje”. “Visoka ali nizka rodnost je rezultat ekonomske koristnosti za posameznika, par in družino (...). Racionalnost visoke ali nizke rodnosti je odvisna od družbenih razmer, predvsem od smeri “medgeneracijskega pretakanja blaginje” (str. 152). To je od pretakanja materialnih in nematerialnih virov (delo, denar, dobrine, storitve, ljubezen, varnost) od starejše k mlajši generaciji (v sodobnih družbah) ali nasprotno od mlajše k starejši (v tradicionalnih družbah). J. C. Caldwell meni, da je visoka rodnost v tradicionalnih družbah prilagojena domačemu, gospodinjškemu načinu proizvodnje, pri kateri je količina virov, ki se pretakajo od mlajše k starejši generaciji večja kot nasprotno. Starejše generacije dobijo več, kot vlagajo, zato je “optimalna” velikost družine, ki jo omogoča visoka rodnost, večja.
2. ”Optimalna družina”: V demografiji in demografski politiki, ki ji pravimo tudi prebivalstvena politika govorimo o “optimalnem” prebivalstvu. Pojem “optimalnega prebivalstva” je bil za A. Sauvyja (1969) vizija, ideja ali končni cilj, h kateremu teži prebivalstvena politika. Beseda “optimum” je, kot pravi A. Sauvy, čisto nedolžen superlativ, sinonim za najboljšo možno število ljudi. “Optimalno prebivalstvo” je tisto pri katerem je možno zastavljene družbene cilje doseči na najboljši možni način.

Podobno kot o "optimalnem prebivalstvu" lahko govorimo tudi o "optimalni družini" (K. Boh, 1978). Potemtakem bi bila optimalna velikost tista velikost družine, pri kateri lahko vsak posameznik in družina kot skupnost zadovoljita svoje potrebe na najboljši možni način. Kdaj, ob kolikšnem številu otrok družina doseže svoj optimum, je odvisno od ciljev in potreb njenih članov. Cilji so lahko različni in se spreminjajo glede na kulturo in družbeni položaj družine in njenih posameznih članov.

LITERATURA

- Aries, Ph.: *Century of Childhood. A Social History of Family Life*. Viking. N. Y. 1956. Two Successive motivations for the Declining Birth Rate in West. *Population and Development Review*
- Boh, K. (1988): Poskus sociološke analize nizke rodnosti, *Družboslovne razprave* 6, str. 23 – 33. Ljubljana – Optimalna obitelj i natalitet, Beograd, *Marksistička misao* 3/85: 77–78.
- Caldwell, J. C. (1982), *The Wealth Flow Theory of Fertility Decline*. V Hohn, C. And Mackensen R. (Eds.). *Determinants of Fertility Tren Theories Re-examined*. Ordina Ed. Liege
- Clinton, R. L., Flesh, S. W., et al.: *Political Science in Population Studies*, Lexington Books, Lexington-Massachusetts
- Hanžek, M. (1998): Poročilo o človekovem razvoju, Urad RS za makroekonomske analize in razvoj
- Van Heek, F. (1954): *Het geboorte-niveau der Nederlandse Rooms-Katholieken: Een demografisch-soziologische studie van een geemancipeerde minderheids groep*, Leiden, Stenferd Kr(ese
- Sauvy, A. (1969): *General Theory of Population*, Weidenfeld and Nicholson, London